

НОТАРИАТТЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ БАСТЫ ҚАҒИДАЛАР

Қазақстан Республикасы егемендік алып нарықтық экономикаға бет бұруы азаматтық құқықтық қатынастардың үлкен қарқынмен дамуына негіз болды. Азаматтық құқықтықтар түрлі азаматтық құқықтық мәмілелер арқылы жүзеге асырылады. Мұндай мәмілелерді жасауда нотариустардың алатын орны ерекше. Қазіргі кезде нотариустар азаматтардың арасындағы азаматтық құқықтық қатынастарды рәсімдеп қана қоймай, қажет болған жағдайда заңды фактілерді және құжаттарды куәландырады.

Нотариат қызметінің негізгі қағидаларын қарастырмас бұрын оның пайда болу негізі мен қандай қажеттіктерден пайда болғанын қарастыра кетейік.

Нотариат өзінің пайда болу және даму тарихында ежелгі Рим мемлекетінің дамыған уақытында жеке бір институт ретінде қалыптасты. Сол кездің өзінде-ақ римдіктерде магистрлар мен сот формул-

дарының жазбаша қаулыларын рәсімдеп отыратын лауазымды адамдар, яғни, жазушылардың ерекше институты болды. Бұл қызметті орындаушыларды «нотариустер» деп атады. Бұл Римнің (notarii) «notta» деген сөзінен шыққан, яғни жазушылар тез жазу үшін қолданылған стенографиялық белгіге қарап шыққан сөзі болатын [1]. Ресей мемлекетінде нотариат тарихы өзінің басын сонау 15 ғасырдың басынан алады. Мүліктің жекелеген бөліктеріне өту туралы құқық жайлы мәмілелер акт формасында жүзеге асып отырды. Мәмілелерге жасалған акт бұйрықтар кітабына жазылған, осы кезден бастап, мәміле жасалды деп есептелген.

I Петрдің патшалық құрған кезеңінде мәмілелерге жасалған құжаттарды әділет коллегиялары мен губернаторлар рәсімдеген. Кейінірек бұндай мәмілелерді куәландыру арнайы тиісті орындарда жүзеге асатын болды.

Ресейдегі 1864 жылғы сот реформасы ондағы нотариатты қайта құрды. 1864 жылы нотариалдық бөлім туралы ереже шығып, нотариус қызметі қалыптасты. Нотариустар аймақтық соттарға тіркеліп, сот палатасының бас председатели қызметіне тағайындалды. Бұл ереже 1917 жылға дейін іске асты [2].

1917 жылғы революциядан кейін 24 қарашада 1917 жылғы №1 «Сот туралы» декрет осы кезге дейінгі әрекет етіп келген сот бұйрықтарының күшін жойды. Онда нотариат туралы анық айтылмаса да осыдан бастап нотариат қызметі қысқартылып кетті.

Нотариаттық қызметті әртүрлі мекемелер жүзеге асыра бастады: олар жергілікті советтердегі нотариалдық бөлімдер, бұларды халықтық нотариустар құрды. Сондай-ақ әділет бөлімдері, әлеуметтік қамсыздандыру бөлімдері, азаматтық хал актілерін жазу бөлімдері, яғни, әртүрлі әкімшілік органдар нотариустар атқаратын нотариаттық қызметті жүзеге асырып отырды.

Тек қана 1919 жылғы желтоқсан айындағы «Сот туралы» №2 декрет нотариаттық іс-әрекеттер тек нотариус арқылы, нотариус болмаған жағдайда олардың орнын ауыстыратын лауазымды адамдар арқылы жүзеге асатынын көрсетіп, ары қарай нотариат институтының дамуына зор ықпалын тигізді.

1919 жылы жергілікті советтердегі нотариалдық бөлімдер нотариаттық столдармен ауыстырылды.

1922 жылғы 4 қазанда «Мемлекеттік нотариат жайлы» ереже 1917 жылдан кейінгі Ресейдегі жеке мемлекеттік мекемелер есебінде құрылған нотариаттардың жұмысын аяқтады.

Ал 1973 жылы 19 шілдеде қабылданған СССР-дің [3] «Мемлекеттік нотариус» туралы Заңы 1922 жылдың қазан айынан 1973 жылғы шілдеге дейінгі нотариат жайлы қабылданған ережелер мен нормативті актілердің қорытындысы болды және бұл заң СССР-мен Ресей Федерациясындағы Нотариаттар жүйесін құрды (СССР-дың «Мемлекеттік нотариус» туралы Заңы 23 бап, 42 бет). Бұл заңда мемлекеттік нотариаттың құрылуы мен міндеттері, нотариаттық қызметтің принциптері мен өкілеттіктері, нотариалдық іс-әрекеттің жүзеге асу тәртібі және шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдарға нотариаттық заңдардың қалай қолданылатыны көрсетілген. Осы заңға сәйкес 1974 жылдың 1 қарашасында Қазақ ССР-ның «Мемлекеттік нотариус» туралы заңы шықты.

Нарықтық экономикалық қатынастарға көшуімізге, меншіктің көптеген түрінің пайда болуына, кәсіпкерліктің дамуына, экономикалық кеңістікке

шығуымызға байланысты, нотариатты қайта құру, яғни реформалау керек болды. Сол үшін алдымен Ресейде 1993 жылдың 11 ақпанында «Ресей Федерациясындағы нотариат» туралы Заңдар негізі қабылданды.

Ал біздің Қазақстан Республикасының 1997 жылдың 14 шілдесінде қабылданған «Нотариат туралы» заң нарықтық экономиканың құқықтық негізін құрайтын түйінді заңдардың бірі болды [3]. Бұл заң нотариаттың құрылымдық негізінің өзгеруін ескере отырып, мемлекеттік нотариатпен қатар жеке меншік нотариустардың пайда болатынын айқындады. Мемлекеттік және жеке меншік нотариустардың нотариалдық қызмет атқарудағы құқықтары мен міндеттері біркелкі. Олар ресімдейтін құжаттардың да заңдық күші бірдей болып табылады.

Қазіргідей құқықтық реформалар жүргізу кезеңінде нотариалдық іс-шаралардың құқықтық мазмұны едәуір төмендеп кетті. Бұл жағдай ең алдымен нотариус білімінің кәсіптік дәрежесіне деген талаптарды күшейтуге шақырды.

Нотариатты ұйымдастыру принциптерінің негізі болып азаматтар мен заңды тұлғаларға нотариаттық қызметті жақсартып, кепілдік берілген құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін кеңінен бәрі-бірдей тең, Конституция негізінде құқықтық көмек беру болады [4].

Нотариаттық қызмет дегеніміз – нотариустың және өзге де уәкілетті адамдардың заңда көзделген нотариаттық іс-әрекеттерді жасауы.

Нотариустар мен нотариаттық іс-әрекеттер жасауға уәкілетті басқа да адамдар нотариаттық іс-әрекеттер жасағанда тәуелсіз болады және тек заңға бағынады.

Бұл нотариаттың конституциялық принциптерінің негізгі бастамасына жатады.

Нотариаттың конституциялық принциптері:

1. тәуелсіз және заңға бағыну принципі.

2. заңдылық принципі – бұл нотариустар және нотариаттық іс-әрекеттер жасауға уәкілетті басқа адамдар өздері жасаған іс-әрекеттерін заң негізінде, заңдарға сүйене отырып жасауды, яғни нотариаттық іс-әрекет жасау үшін табыс етілген құжаттар, мәмілелер заң талаптарына сәйкес келмесе, нотариаттық іс-әрекет жасаудан бас тартылуы мүмкін.

Нотариаттық іс жүргізілетін тіл – Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» Заңымен Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекеттік тіл – қазақ тілінде және ресми тілде қазақ тілімен тең қолданылатын орыс тілінде жүргізіледі.

Егер нотариаттық іс-әрекет жасауды өтінген адам іс жүргізетін тілді білмесе, ресімделген құжаттардың мәтіндері оның өтініші бойынша ҚР «Нотариат туралы» Заңының 80-бабына сәйкес ақы төлеттіріп, аударылып берілуге тиіс. Аудармашы өзі аудармасына қол қойған түп-нұсқалығын нотариус куәландырады.

Сонымен, нотариат – бұл даусыз келісім- дерді, фактілерді, дәлелдемелерді, құжаттарды куәландыруды және азаматтардың және заңды тұлғалардың құқықтарын, мүдделерін заңды түрде бекітуге бағытталған басқа да нотариалдық іс-шараларды орындау қызметтерін жүзеге асырушы органдар жүйесі (ҚР «Нотариат Туралы Заңы» 3 бап. 9 бет).

Нотариалдық қызметтің негізгі міндеті – азаматтар мен заңды тұлғалардың субъективті құқығын қорғау.

Нотариустың соттан айырмашылығы даулы мәселелерді қарамайды және шешпейді, яғни, нотариаттық қызметтің пәні – даусыз істер. Нотариус өзінің қорытынды қызметін тек заң негізінде жасалған құжаттарға және нақты фактілерге сеніп атқарады.

Нарықтық экономиканың құқықтық негізін қарайтын түйінді заңдардың бірі Қазақстан Республикасының 1997 жылы 14 шілдесінде қабылдаған – «Нотариат туралы» Заңы нотариаттық құрылымдық өзгеруін ескере отырып, мемлекеттік нотариатпен қатар жеке меншік нотариаттардың пайда болатынын айқындады.

Мемлекеттік нотариус не жеке практикамен айналысатын нотариус өз қызметтері шеңберінде, заң бойынша бірдей іс-әрекеттер жасайды. Олар «Нотариат туралы» Заңның 34-бабы бойынша:

1. мәмілелерді куәландырады;
2. шаруашылық серіктестіктерінің құрылтай құжаттарын куәландырады;
3. мұралық құқық туралы куәліктер береді;
4. мұралық мүлікті қорғауға шаралар қолданады;
5. ерлі-зайыптылардың және ортақ бірлескен меншік құқығындағы мүлкі бар өзге адамдардың ортақ мүліктегі үлеске меншік құқығы туралы куәліктер береді;
6. мүлікті иеліктен алуға тыйым салады және салынған тыйымды алып тастайды;
7. құжаттардың көшірмелері мен олардан алынған үзінділердің дұрыстығын куәландырады;
8. құжатқа қойылған қолдың түпнұсқалығын куәландырады;
9. азаматтың тірі екендігі туралы фактісін куә-

ландырады;

10. құжаттардың берілген уақытын куәландырады;

11. жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін басқа жеке және заңды тұлғаларға береді;

12. ақшаны депозитке қабылдайды;

13. орындау қағаздарын жазады;

14. вексел наразылықтарын жасайды;

15. сақтауға құжаттар мен бағалы қағаздар қабылдайды;

16. теңіз наразылықтарын жасайды;

17. дәлелдемелерді қамтамасыз етеді.

Нотариаттық қызметтің ұйымдастырылуы мен тәртібін реттейтін заң актілерінің басы 1997 жылы 14 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының «Нотариат туралы» Заңы және осы заң негізінде жасалған «Қазақстан Республикасының нотариустарының нотариаттық іс-әрекеттер жасау тәртібі туралы» Нұсқаулығы. Бұл Нұсқаулық Қазақстан Республикасының Әділет Министрінің 1998 жылы 28 шілдедегі № 539 санды бұйрығымен бекітілген, сондай-ақ осының алдында, яғни 16 шілде 1998 жылғы № 83 санды Әділет Министрінің бұйрығымен бекітілген «Қазақстан Республикасы Нотариаттық іс-қағаздарын жүргізу жөніндегі» Нұсқаулығы да басты құжат болып табылады.

Осылармен қатар нотариустер өздерінің іс-әрекетін Қазақстан Республикасының басты заңдарына, яғни Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне, Қазақстан Республикасының «Баж туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының «Тұрғын үй қатынастары» Заңына, Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының «Лицензиялау туралы» Заңына, Қазақстан Республикасының «Банкроттық туралы» Заңына және тағы осындай заңдармен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар жарлықтарын басшылыққа ала отырып, өз қызметтерін заң негізінде, заңға сәйкес жүзеге асырады.

Қорыта айтқанда, «Нотариат туралы» Заңдар Азаматтық кодекс нормаларынан, нотариат туралы заңнан және Қазақстан Республикасының нотариаттық қызметін реттейтін өзге де заңдардан тұрады (ҚР «Нотариат туралы» Заңы 6-бап, 13 бет).

Қазіргі кезде қоғамымызда нотариустердің біліктілігін арттыру мәселесін қолға алу қажет. Себебі нотариустердің заңдарды және өздерінің процессуалдық құқықтары мен міндеттерін дұрыс білмеулері салдарынан көптеген азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары шектеліп жатады. Мы-

салы көптеген нотариустер өз қызметін сенім-хаттар беру мен сатып алу сату және жалдау шартын жасаумен ғана шектейді. Мұрагерлікке байланысты істерді нотариустердің басым көпшілігі жүргізуден бас тартады.

Сол себепті, қазіргі кезде нотариустерді нотариалдық заңдарда қарастырылған процессуалдық іс әрекеттердің барлығын да жүргізуін міндеттейтін қағида енгізу керек және мұндай талаптарды орындамаған жағдайда лицензиясынан айыруға дейінге жауапкершілік мәселесі қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТ

1. *Хутыз М.Х.* Римское частное право. М., 1998. 212 бет.
2. *Глуценко П.П., Седов А.М.* Основы нотариальной деятельности. М.
3. Қазақстан Республикасының 1997 жылдың 14 шілдесінде қабылданған «Нотариат туралы» Заңы «Юрист» құқықтық анықтама жүйесі.
4. *Сотов П.В., Камаенский Р.А.* Адвокатура и нотариат. М., 1997. 225 б.

Резюме

Рассмотрена история развития нотариальной деятельности в РК, а также изучены основные принципы осуществления деятельности нотариусов. Проведен правовой анализ законодательством РК, регулирующий деятельность нотариусов.

Д. А. Қонаев атындағы университет

10.10.07ж. түскен